

מישלבים חינוכיים: כיתות וקבוצות –

הצעה לשינוי דרכי ההוראה בחינוך העל-יסודי

דן שרון*

המסמך שלהלן מציע היערכות חינוכית חדשה בבית-הספר העל-יסודי. מדובר בכיתה משולבת קבוצות לימוד, כדרך להתארגנות מערכת החינוך העל-יסודית לשם העמקת איכות החינוך, צמצום משמעותי בפערים, והעלאה משמעותית של מספר הבוגרים בעלי תעודת הבגרות. ההתמקדות היא אמנם בחינוך העל-יסודי, אבל האבחון, שהביא אותנו להמלצות הללו, וגם ההמלצות עצמן, יפות למערכת כולה ובכוונתנו להרחיב בהמשך את הדיון גם לחינוך היסודי. הרעיון עצמו – ממד ההנחיה הפרטנית בקבוצות – אינו חדש כשלעצמו והוא מוכר במערכות החינוך בארץ ובעולם. ליבת ההצעה הנוכחית היא להנהיג את התנאים הארגוניים ולהשתיל את היכולת הפדגוגית הנדרשת לשם יישומו הנרחב במערכת החינוך.

המסמך תומך בהפעלת מערכת חינוך משולבת ובה שני מנגנונים משלימים – כיתה וקבוצה. מדובר בתוספת של למידה משמעותית בקבוצות קטנות, בה מתקיימות הנחיה פרטנית המתייחסת לצרכים לימודיים ספציפיים של תלמידים, תכניות התקדמות אישיות ולמידת עמיתים. מסגרת משולבת זו – כיתות וקבוצות למידה – תאפשר הגדלה

* ברצוני להודות לצוות מרכז טאוב אשר לקח חלק נכבד בעיצובו של מסמך זה, בדיונים לקראתו ובהערות על הכתוב. תודת המחבר למנהל המרכז פרופ' יעקב קופ, לראש תחום החינוך במרכז פרופ' חיים אדלר, ולחברים אחרים בצוות החינוך ובמיוחד למר בנימין אמיר, למר נחום בלס, לפרופ' דוד גורדון, לפרופ' חזי דר, לגבי דלית נחשון-שרון, לד"ר אלעד פלד, לפרופ' יוסף שורצוולד, ולד"ר אליעזר שמואלי. הדעות המובעות במסמך זה הן פרי דיונים משותפים ושיחות שקיימתי עם אנשי המרכז. עם זאת אין הכתוב מחייב את המשתתפים שנמנו כאן.

משמעותיות של הלימוד הכיתתי עבור כלל הפרטים בתוכה, תהיה רלבנטית לצרכיו של הפרט, ותסייע בפיתוח אחריות הלומד להתקדמותו. יש להדגיש, מסמך זה אינו תומך בהחלפה של הכיתה במנגנון אחר כי אם בהוספת הקבוצות כמשלים חשוב לתהליך הלמידה במסגרת הכיתה. לדבר זה סיבות כלכליות ברורות, אך הוא נובע גם מן ההכרה בערך הכיתה כמרכיב חשוב ובסיסי בתהליך החינוך. עצם הרעיון של קיום **המישלב** כיתה-קבוצה נבחן במספר גדול של פרויקטים והוא הוכיח את עצמו.

א. רקע

הביקורות כלפי מערכת החינוך מתמצות במספר טענות עיקריות:

הישגים: הישגיהם הלימודיים של תלמידינו אינם משביעי רצון, כאשר שיעורם של התלמידים התת-משיגים גבוה מאד וגם תלמידים בעלי יכולת גבוהה אינם מגיעים לכלל מיצוי כשרונותיהם. אמנם כמחצית מבני השנתון הגילי מגיעים בשנים האחרונות לזכאות לתעודת בגרות, וזהו הישג חשוב של מערכת החינוך, אולם אנו סבורים, כי יש לפעול להמשך הרחבת תעודת זכאי תעודת הבגרות – מבלי שהמאמץ המתבקש יפגע באיכות החינוך – הן משיקולי צדק חלוקתי והן משיקולי חוסנה של החברה הישראלית.¹

פערים: יש לזכור, כי הצלחה וכישלון בבחינות הבגרות אינם מתחלקים באורח שוויוני בחברה אלא עומדים במתאם גבוה מאד עם מוצאם החברתי-כלכלי של התלמידים, עם מקומות מגוריהם ועם ריקעם ההשכלתי של הוריהם. במלים אחרות – קיימים פערים בהישגים הלימודיים בין תלמידים יוצאי שכבות חברתיות מבוססות לבין תלמידים יוצאי שכבות חברתיות חלשות והפריפריאליות. יש שני מאפיינים מרכזיים לפערים בהישגים: ראשית, הפערים עמוקים מאד, ובכיתות מסוימות הם מתבטאים בהבדלים בין תלמידים בסדר גודל של שלוש שנות לימוד; ושנית, הקבוצות החלשות והתת-משיגות הן רחבות בהיקפן: כשליש מאוכלוסיית התלמידים (לפחות) הם תת-משיגים על רקע מוצאם החברתי. ממילא – המגמה למצב את ישראל במקום גבוה

¹ העלאה משמעותית של אחוזי המצליחים בבחינות הבגרות אינה קשורה רק לשוויון ולצדק בחברה מודרנית כשלנו, אלא היא תנאי חיוני ליכולתה של החברה הישראלית להתחרות בשוק הגלובלי, והיא סיכוי להגדלת התל"ג ולשיפור רמת החיים.

יותר במפת ההישגים הלימודיים הבינלאומית מחייבת הרחבה והעמקה של המאמץ לצמצום פערים, היות שבכך טמון שורש הבעיה. מחקרים רבים הצביעו על הקשר בין השכלת ההורים והישגי התלמידים בבגרות. המנגנון שביסוד הקשר הסטטיסטי הגבוה בין השכלת הורים להישגי ילדיהם, הוא קיומו של מעין תהליך חונכות קבוע, שהורי התלמידים המבוססים מעניקים לילדיהם, אם בצורה מכוונת ואם באורח סמוי.²

ניכור: רמת האלימות במערכת גבוהה, הן בין תלמידים לתלמידים, הן בין תלמידים למוריהם. ייתכן מאד, שהאלימות היא דרך ביטויים של תלמידים מסוימים לכך שהמערכת אינה מהווה מענה רלבנטי לצורכיהם. ככלל חסרות היום במערכת החינוך מסגרות ארגוניות-חינוכיות המאפשרות קירבה אל התלמידים, האזנה לצורכיהם, ומקום לביטוי רגשותיהם ומחשבותיהם.

חינוך: בית-הספר אינו מהווה מסגרת חברתית ערכית מחנכת ומטפחת, במידה הרצויה. בהזדמנויות שונות נשמעת גם ביקורתם של תלמידים על מערכת החינוך. עיקרה של הביקורת מתמצה בכך, שבית-הספר עוסק בעיקר במתן השכלה. התלמידים מבטאים את אי-שביעות רצונם מן העובדה שבית-הספר אינו עוסק במה שהם מכנים "כל היתר" – הכוונה למרכיבים חברתיים, ערכיים וקוגניטיביים להם צמאים התלמידים בגילאי שנות העשרה. כמו כן חסרה להם חווית החברתיות המעצבת, הדרושה להתפתחותם בשלב הזה של חייהם.

² השכבות האמידות מייצרות לעצמן ממילא, הן כחלק ממסכת החיים המשפחתית הרגילה והן ברכישת שירותים, מסגרות להנחיה פרטנית. עצם השאיפה לשוויון בחינוך מחייבת להחיל את הגישה הפרטנית לגבי כלל המערכת. הקבוצה היא המסגרת המאפשרת תהליך זה.

ב. מה השתנה, או מדוע בית-הספר העל-יסודי איננו מספק מענה לצורכי הנוער והחברה?

עד אמצע המאה הקודמת למדו רוב בני הנוער עד גיל 14 ורק מיעוט קטן מתוכם המשיכו את לימודיהם בבית-ספר תיכון (וזאת בארצות הצפון המפותחות). הללו היו ברובם בעלי אוריינטציות לימודיות, יוצאי משפחות משכילות, אשר פניהם ללימודים גבוהים. כיום כמעט כל הנוער לומד בבתי-ספר על-יסודיים ושיעור גבוה מהשנתון הגילי מגיע ללימודים על-תיכוניים. לשינוי שהתרחש בהרכב הלומדים – עם הרחבת תחולתה של מערכת ההשכלה – הייתה השפעה על מבנה בית-הספר, על מבנה ומהות בחינות הסיום ועל הכשרת המורים. אך ישנם מרכיבים במערכת החינוך שלא הותאמו לשינויים בהרכב אוכלוסיית התלמידים. כל עוד לא ישתנו ביסודן דרכי ההוראה המסורתיות וכל עוד תכני הלימוד ימשיכו וישקפו את הדיסציפלינות המדעיות האקדמיות, הרי יימצא שיעור ניכר מבין התלמידים בחינוך העל-יסודי, שלא יקבלו מענה הולם לציפיותיהם ולצורכיהם. התכנים הנלמדים, והדרך בה הם נלמדים היום, לא יניעו חלק ניכר מהתלמידים להשקיע את המאמץ הנדרש ללמידה אמיתית, וחלק מן התכנים הללו אף ייוותרו בלתי נהירים.

ואמנם, מי היא אוכלוסיית בית-הספר העל-יסודי הלכה למעשה? כאמור, כ-50 אחוז מבני ובנות השנתון הגילי הרלבנטי עומדים כיום בבחינות הבגרות – הישג זה משקף עלייה מתמדת לאורך העשור האחרון במספר הבוגרים זכאי תעודות בגרות. ההישג עונה, מצד אחד, על הצורך של החברה בבעלי תעודת בגרות, ומצד שני, הוא מעיד על המאמצים שנעשו במערכת החינוך, להגדיל את שיעור הזכאים לתעודה. יחד עם זאת, יש לציין, שחלק מסוים של בעלי זכאות זאת הם בעלי תעודות בגרות "שטוחות" – תעודות שאינן עומדות בדרישות הסף לקבלה לאוניברסיטאות) אם כי הן מאפשרות המשך לימודים אקדמיים במכללות, כולל במכללות להכשרת מורים³.

בית-הספר, במבנהו הנוכחי, אינו מצליח לזכות בתעודות בגרות את 50 אחוז הנותרים, שכמחצית מהם (רבע מכלל התלמידים) שורדים בבית-הספר ומפיקים תועלת מוגבלת בלבד, דהיינו, עמידה בחלק מבחינות

³ מהו אותו חלק של בעלי תעודות בגרות שטוחות? האם אין כאן "אשליה אופטית" באשר להתקדמות מערכת החינוך? ייתכן מאד שיש כאן, במידה רבה, ביטוי מובהק לשיפור בכוח האחיזה של התלמידים בבתי-הספר.

הבגרות או סיומו בתעודות גמר של 12 שנות לימודים⁴. הרבע הנוותר מכלל התלמידים מתחלק לכ-15 אחוז, שהם התלמידים ה"שקופים", הנשארים אמנם בתחומי המוסד אך אינם מפיקים ממנו תועלת, ועוד כעשרה אחוזים, שאינם משלימים את מלוא תקופת הלימודים עד כיתה י"ב – הנושרים.

ראוי להעיר הערה לגבי התלמידים שכוננו כאן "השקופים"⁵: תלמידים אלה, כאמור, אמנם שוהים בבתי-הספר אך אינם מצליחים לעבור את מבחני הבגרות – דהיינו: הפעילות הבית-ספרית אינה רלבנטית עבורם. התלמידים הללו, מטעמים הקשורים כאמור ברקע שלהם מכאן ובמיעוט התמיכה הבית-ספרית בהם, בשלבים מוקדמים יותר של תהליך הלמידה בבית-הספר מכאן, אינם מסוגלים להפיק תועלת מן הלמידה הכיתתית. באין מערך מסייע, פרטני ורלבנטי לצורכיהם, מוצאים עצמם תלמידים אלה נטולי יכולת להצליח בלימודים. ממילא רבים מביניהם מפתחים הערכה עצמית נמוכה בדבר חוסר כשרונם או חוסר ההתאמה ללימודים – הערכה מוטעית במקרים רבים. יש ביניהם תלמידים, לא מעטים, שאמנם מנועים מהתקדמות לימודית בנושאים רבים והישגיהם נמוכים, אך לאמיתו של דבר, הם כשרוניים ובעלי יכולת אפילו באותם תחומים עצמם. תלמידים אלה שורדים בתוך בית-הספר בעיקר משום שהם אינם מהווים מטרד התנהגותי.

אשר לתלמידים שאינם משלימים את לימודיהם: בשנתון גילי שכיח, כ-120 אלף בני נוער. לו היה מתברר כי מדי שנה כ-10,000 מביניהם עוזבים את הארץ, יש להניח, שהיינו מקימים קול זעקה רמה! והנה, ברור לכל, כי מספר דומה של בני נוער אובדים למעשה לחברה בשל אי-השלמת חינוכם. מדובר באותם תלמידים, המפריעים למהלך התקין של מלאכת ההוראה בבתי-הספר. בקרבם של הנושרים בולטים באחוזים גבוהים העולים חדשים, בני נוער משכונות מצוקה ומיישובי פריפריה, ובני המיעוט הערבי. יש לחתור, אפוא, לכך ששיעור הנשירה מבתי-הספר

⁴ ראוי לציין, יחד עם זאת, כי חלק מבין התלמידים, שסיימו רק כמה מבחינות הבגרות עם לימודיהם בבית-הספר, משלימים את הבחינות החסרות בשלב מאוחר יותר בחייהם (לאחר השירות הצבאי, בדרך-כלל), ובכך מצטרפים אל זכאי תעודות הבגרות.

⁵ זכויות היוצרים של השם הזה שמורות למר מאיר כהן, ראש עיריית דימונה היום, איש חינוך ומנהלו לשעבר של בית-הספר התיכון המקיף להמן בדימונה. מכל מקום הכוונה היא לתלמידים שאינם מפיקים את מלוא התועלת משהותם בבית-הספר ושבת-הספר, בארגונו כיום, אין בידו הכלים לטפל בצורכיהם.

יפחת, ושאותם תלמידים, אשר על אף מאמצים אלה אינם משלימים את לימודיהם בבית-הספר בו החלו ללמוד, ישלימו את לימודיהם בבית-ספר אחר (ולמשל, במסגרת חינוך בפנימיות). במצב החברתי הקיים, לא רק שאיננו תורמים להתפתחות מגוון הכשרונות החבוי בשייכים לקבוצה זאת, אלא שאנו מרחיבים את מעגל הנצרכות והנזקקות, ומקשים עליהם את האפשרות להיות אזרחים שווים⁶ ופוריים בחברה ולחיות חיים של כבוד וסיפוק. וחמור מכל – מצב עניינים זה תורם להגדלת אוכלוסיית הפשע.

ג. חסרים בולטים של בית-הספר הקיים

אחריות המורה. המורה רואה את הצלחתו בכך שהוא מלמד שיעור איכותי בכיתה והוא מוערך על-ידי המפקח או על-ידי מנהל בית-הספר, בעיקר ביחס לסגנון ולדרך ההוראה שלו. האחריות לקליטת החומר, הבנתו ויישומו הנכון מוטלת למעשה על התלמיד. לא קיימת אחריות מפורשת של צוות ההוראה לתוצאות הלמידה של התלמידים, לא כל שכן – של כל התלמידים, ואין די כלים אפקטיביים למדידת האפקט של תהליך ההוראה על הלמידה⁷.

טיפוח מול מיון. קיימת סתירה בין הרצון והצורך החברתי לטפח כל תלמיד ותלמיד (הנובע מן העובדה שכל ילדי השנתון הגילי נמצאים כיום בבית-הספר), לבין קיומם של מנגנוני מיון בבית-הספר ובמערכת (הנובעים מהגדרת התפקיד המסורתית, דהיינו – מיון אותו מיעוט המתאים ללימודים גבוהים אקדמיים). השקעת משאבים בטיפוח יכולה להביא את מרבית התלמידים להישגים משביעי רצון במרכיבים הבסיסיים של תכנית הלימודים; ולעומת זאת – השקעת משאבים במיון, מנציחה שכבה גדולה של בוגרים תת-מתפקדים.

⁶ שוויון בחברה פירושו אינו רק שוויון כלפי החוק אלא גם נתוני השכלה בסיסיים, המאפשרים לפרט חיים מלאים בחברה המודרנית. על מנת להתגבר על פערי רקע של תלמידים יש צורך באי-שוויון בתשומות, שמטרתו שוויון ההזדמנויות בחיים בחברה לאחר מכן.

⁷ מערכת החינוך עסוקה זה זמן במציאת הדרכים לבניית אחריות המורים לתוצרי הלמידה. אלא שקיום אחריות מעין זאת – כולל מדידות של התוצאות מחייב מתן כלים דיפרנציאליים בידי בית-הספר להתגברות על פערים וחסרים.

יחס אישי לתלמיד. בתי-הספר של היום הפכו למוסדות בהם שיעור ניכר מהתלמידים אנונימי; ואמנם אצל חלק ניכר מביניהם מתפתח ניכור כלפי בית-הספר, כלפי הנורמות המקובלות בו וכלפי התכנים שהוא מבקש להנחיל, ואצל חלק מביניהם – אף מסכות של התנהגות אלימה. הקטנת האנונימיות היא תנאי ללמידה של רבים מבין התלמידים (ולבטח עבור אלה המכונים "שקופים") והיא תנאי לסיכוי לחולל השפעה מעצבת ומחנכת עבור הרוב המכריע של התלמידים. לו לכל תלמיד הייתה "כתובת" בבית-הספר, היינו דמות משמעותית ואמפטי, הנכונה להאזין והמסוגלת לסייע בעת הצורך, כי אז היה בית-הספר הופך למסגרת רלבנטית עבור חלק גדול יותר מן התלמידים. אחת הדרכים להבטיח שיפור משמעותי בהישגים הלימודיים של התלמידים, המשתייכים למחצית התת-משיגה, ולהביא שיעור משמעותי גם מקרבם לזכאות לתעודת בגרות, היא דרך של טיפול חינוכי אישי בבית-הספר.

ד. המנגנון הבסיסי המוצע: מישלב כיתה וקבוצה

בית-הספר העל-יסודי הוא ארגון בו מורים מלמדים כ-30 שעות שבועיות, בהן הם מלמדים את התחום הדיסציפלינארי בו הוכשרו והתמחו. היות שמקצוע טיפוס נלמד בין שלוש לחמש שעות שבועיות, המורה המצוי מלמד 5 או 6 כיתות (ולעתים אף יותר) וממילא פוגש במהלך שבוע הלימודים כ-200 תלמידים ומעלה. למותר לציין, כי במצב זה המורה הטיפוסי איננו יכול ליצור קשר משמעותי עם מרבית תלמידיו, ויש שאינו יודע אפילו את שמות כל תלמידיו.

מנגנון הפעולה הבסיסי של בית-הספר הוא, כאמור, הכיתה. הרכב התלמידים בכיתה קבוע, בדרך-כלל, למשך מספר שנים. מסגרת הכיתה מאלצת מצב בו מובלים כל התלמידים דרך מערכת שעות קבועה. אלמנט הזמן קבוע אף הוא: השהות הניתנת לכל תלמיד בכיתה לקלוט את החומר הנלמד ולבססו – אחידה פחות או יותר. שני הקבועים הללו בעבודת הכיתה: הרכב התלמידים והזמן מחייבים שינוי על מנת לאפשר לתלמידים שונים זמנים שונים והרכבים שונים בתהליך הלמידה. טיפול חינוכי משמעותי, לכלל תלמידי בית-הספר, פירושו ביזור מקצת ממוקדי הלמידה למסגרות קטנות יותר, שיורכבו על פי הצרכים הלימודיים, של 10 תלמידים בקבוצה. בקבוצות כאלה יכולים התלמידים לקבל מענים מגוונים לצרכים הלימודיים וההתפתחותיים שלהם. מהלך כזה מאפשר גם כמה שיפורים נוספים, כמו בניית מערך בית-ספרי למעקב

אינדיבידואלי אחרי תלמידים, וליווי שלהם לפי הצורך; יש במקרים רבים גם צורך בשבירה של המסגרת הגילית, לקבוצות הלימוד הקטנות, כבסיס לארגון מקצת מן הלמידה. "הלמידה" במסגרות אלה תוכל לחרוג מן ההגדרות המסורתיות, בכיוון של עיסוק בפונקציות של חשיבה, פיתוח ממדים של האישיות, ובכיוונים נוספים הקשורים להתפתחותם של ילדים. אין פירושם של דברים אלה, כי כל הלמידה תתרחש בקבוצות קטנות. הכוונה היא לכך, שלפחות במשך שעה אחת בכל יום תתרחש הלמידה בקבוצה קטנה. הקבוצה יכולה גם להפוך ליחידת-האם של ההפעלה החינוכית בבית-הספר. היא גם תאפשר את האינטראקציות הפרטניות, הן בתחום הלימודים והן בתחומים אחרים. לרשות מערכת החינוך היום עומדים פרויקטים של ניסויים ופרויקטים, בהם הופעלה הגישה הזאת בהצלחה ניכרת. כדי להעניק משמעות אמיתית למושג שוויון בחינוך, יש לאפשר לכלל התלמידים מסגרות קבוצתיות משמעותיות להתפתחותם.⁸

ה. עקרונות התכנית

המחקר החינוכי בארץ ובעולם מלמד על מתאם גבוה בין השכלת הורים להצלחת ילדיהם בלימודים. סביר להניח, כי בבית משכיל רוכש הילד הטיפוסי ידיעות והרגלים, החשובים להצלחתו בלימודים, והוא נהנה מסיוע בצמתים חיוניים בהתמודדותו עם הלמידה בבית-הספר. כאשר אנו מציבים לעצמנו יעד, להפוך את הלימודים למשמעותיים, גם עבור תלמידים שאינם באים מרקע כזה, שומה עלינו לאפשר ארגון אחר של הלמידה. לצורך זה נדרשים שינויים בממדים עיקריים שיפורטו להלן:

1. קבוצות הלמידה. על מנת לחתור לצמצום האנונימיות של בית-הספר העל-יסודי, ועל מנת להגדיל את סיכויי ההתמודדות הלימודית של אותה מחצית של בני המחזור הגילי, שאינם עומדים היום בדרישות, מוצע, כאמור, שכל תלמיד יבלה לפחות שעה אחת בכל יום לימודים בקבוצת לימוד של 10 תלמידים. קבוצה זאת, בהנחיית אותו מורה (או מנחה) על פני כל שנת הלימודים, תמלא לפחות שתי פונקציות: ראשית, לכל תלמיד ותלמידה יהיה קשר אישי קבוע ורצוף עם לפחות

⁸ במערכת החינוך בוצעו לא מעט ניסויים, מהם נרחבים, אשר הוכיחו את יתרונות הגישה ושבמסגרתם נצבר ניסיון משמעותי בהפעלתה הלכה למעשה.

אדם אחד מצוות בית-הספר; ושנית, לתלמידים המתקשים בהבנת חומר הלימוד ובעמידה במטלות הלימודיות השונות המוטלות עליהם, תהיה כתובת לסיוע ולהדרכה (או לתיאום קבלת הסיוע, כאשר, חלק ממנו יכול להינתן בקבוצת עשרת התלמידים). פירושו של דבר, שלכל אחד מן המורים בבית-הספר, תהיה אחריות אישית על קבוצת תלמידים קטנה וממילא תהפוך הקבוצה ליחידת האם של כל תלמיד ותלמידה. מימושו של מהלך כזה יחייב שינויים, כמפורט להלן.

2. ארגון העבודה. לפי ההצעה, מרבית הזמן של המורה יוקדש להוראה כיתתית, ואילו חלק מהזמן (אולי רבע ממשרתו) יוקדש לעבודת הנחייה ולהוראה בקבוצה קטנה. אפשרות חלופית היא, שלצורך ההוראה וההדרכה הפרטנית, ואולי לצורך חלק מהוראת הקבוצות, יגויסו כוחות עזר, מנחים, אשר יפעלו בהנחיית ובהדרכת המורים מצוות בית-הספר. קיימת אף אפשרות של בניית שילובים: קבוצות אם וקבוצות נושאות. או אז ייבנה כוח ההנחה בהתאם לצרכים אלה: מחנכים-מובילים ומנחים מקצועיים.

3. עומס הלימודים. התארגנות כזאת של יום ושבוע הלימודים – כאשר לפחות שיעור אחד מדי יום ביומו הופך להזדמנות של למידה בקבוצה קטנה (הן של מורים והן של תלמידים) – תחייב צמצום בכמות החומר שתלמיד טיפוסי חייב "לכסות" ולהעמיס על זכרונו. בעידן תפוצת המידע וקלות הנגישות אליו, אפשר להפחית את כמות הידע שעל תלמיד לספוג ולזכור, ולהעדיף את טיפוחם של תהליכי חשיבה, של יכולת ההבעה בכתב ובעל-פה ושל ההבנה לעומק של החומר הנלמד.⁹

4. תכנית הלימודים¹⁰. כל עוד החינוך העל-יסודי הכשיר רק עתודה קטנה, יחסית, של מי שהמשיכו את לימודיהם במוסדות אקדמיים, טבעי היה שנלמדו בו בעיקר הדיסציפלינות המדעיות העיקריות. היות שהחינוך העל-יסודי מקיף היום את כל בני הנוער, ראוי להרחיב את טווח המקצועות, הניתנים לבחירה על-ידי התלמידים, כדי לזכות

⁹ פרופ' דוד גורדון מרבה לדבר בהקשר זה על CULTIVATION OF THE MIND. לטענתו, שעה יומית אחת בקבוצה אינה מספקת ויש להעלות את מספר השעות הללו במידה ניכרת – מה שכרוך בשינויים מערכתיים נוספים והפחתת מספר מקצועות הלימוד.

¹⁰ על עצם עניין טיב הבגרות וההסמכות שאנו נוהגים בסיום בית הספר התיכון – יש לקיים מסגרת דיון אחרת – בנפרד.

בתעודת בגרות. כך, למשל, יש מקום להרחבה משמעותית של החינוך הטכנולוגי, של החינוך האמנותי, של לימודי שפות, של לימודי התקשורת הבין-אישית, מסוגים שונים, ושל לימוד הטיפול באנשים. הרחבה כזאת לא רק תפתח אופציות בפני אוכלוסיית תלמידים מגוונת ורבת פנים אלא תאפשר לסוגים שונים של יכולת וכישרון לבוא לידי ביטוי¹¹.

5. הכשרת המורים. על מנת שכל אחד מן המורים יוכל לטפל בקבוצה קטנה של תלמידים ולהיות קשוב לכל אחד מהתלמידים המשתתפים בה, חייבת הכשרת המורים לכלול גם פרקים מתאימים למרכיב זה של התפקיד. בעיקר – יש לטפח אצל המורים את יכולת ההאזנה לתלמיד והיכולת להפקת מסקנות פדגוגיות הולמות מכך; יכולות של התמודדות עם קשיים מסוגים שונים בהבנת הנלמד וסוגי אי-הבנות של חומר נלמד, ויכולות של התייחסות לקשיים האישיים, האופייניים לגיל ההתבגרות. יש לכלול, אפוא, בהכשרת המורים מרכיבים של הנחיה פרטנית, אימון קוגניטיבי ויכולת טיפוח הפרט. באופן כללי יותר, יש לחתור להרחבת התפיסה של המורים את תפקידם, מהוראה דיסציפלינרית בלבד, לטיפוח חינוכי של כלל התלמידים.

¹¹ לשם דוגמא: תלמיד שירצה להתקבל לבצלאל, ציוני תעודת הבגרות שלו באמנות יהיו חשובים יותר, ובוודאי לא פחות מציוניו בפיזיקה או במתמטיקה; או תלמיד שירצה להמשיך את לימודיו במכללת וינגייט – ציוניו בחינוך גופני יקבלו העדפה.

ו. המחשת היתכנות המעבר מכיתה, למישלב כיתה וקבוצה

במבנה החדש נדרשים כמה נתוני יסוד ארגוניים לגבי המקורות והצרכים:

מקורות:

1. כל תלמיד בחינוך העל-יסודי מתקצב ב-2 שעות שבועיות (ש"ש),
2. לרשותה של כיתה בת 30 תלמידים, לפיכך, עומדות 60 ש"ש.

צרכים:

3. כל תלמיד ילמד במהלך שבוע הלימודים, לפי התכנית המוצעת, 30 שעות פרונטליות ו**לפחות** חמש שעות בקבוצת לימוד.
4. הכיתה תפוצל לשלוש קבוצות לימוד.
5. המשמעות היא שתהיה הקצאה של 45 ש"ש לכיתה לשם עבודה בכיתה ובקבוצות.
6. לכל כיתה יידרשו בנוסף לכך 3 שעות חינוך, 2 שעות ניהול, ועוד 10 שעות גמולי בגרות ופיצולים אחרים.
7. סך-כל השעות הנדרש, אפוא, להיערכות הוא 60 ש"ש. הקצאה זו שווה להקצאת המקורות לכיתה גם כיום.
8. בכיתות בהן מספר ילדים קטן יותר (בין 20 ל-30), הכיתה תתפצל לשתי קבוצות ולא לשלוש, ומספר השעות לגמולים ופיצולים אחרים יקטן ל-7.
9. סך-כל השעות לכיתה קטנה יותר יהיה על כן 52 ויידרשו 26 תלמידים על מנת לקבל מקורות בהיקף כזה. על מנת להתגבר על מחסור בשעות במקרה זה ייתכנו קבוצות רב-גיליות.

ז. סיכום

התכנית המוצעת תסב את יום הלימודים מיום שכולו הוראה כיתתית, ליום לימודים משולב – כיתה וקבוצה, הכולל הוראה בקבוצות ושיחות אישיות. מדובר על ארגון יום הלימודים, כך, שכשלושת רבעי הזמן של שהות התלמיד בבית-הספר יוקדש למקצועות הלימוד כפי שהם נלמדים היום. השעות הנוספות, עד כרבע מזמן שהותו של התלמיד בבית-הספר, יוקדשו להוראה בקבוצה ולשיחות אישיות עם המורים – המנחים. בקבוצות הקטנות יטופלו הנושאים שנלמדו בכיתה, בהתאם לצרכים הלימודיים של התלמידים חברי הקבוצה. יחד עם זאת תשולב במסגרת הזאת פעילות לטיפול כשרונות ומיומנויות חשיבה.

הקבוצות תובלנה על-ידי מחנכים, הן תפגשנה מדי יום לשעת ריכוז, בה יידונו נושאים שונים על פי הצרכים. המחנך יקיים מעקב חינוכי אחר כל חבר בקבוצה (וממילא יתרום בכך לגיבוש חברתי של קבוצתו). במהלך היום משתלבים התלמידים ביום הלימודים שיימשך, כאמור, עד לשעות הצהריים ולאחר-מכן יתקיימו המפגשים האישיים. לכל תלמיד תהיה תכנית אישית ומערכת שעות אישית, כאשר המחנך אחראי לתהליך החינוך כולו, להתפתחות וללמידה של כל אחד מתלמידי קבוצתו. המורים (ולמצער – רוב המורים) יפעלו הן בקבוצות מקצועות הלימוד והן כמובילים של קבוצות. אפשר שפעולות הטיפוח יעשו על-ידי מנחים. מוצע כי בצוותי ההנחה – על פי הנסיבות, הצרכים והשקפות העולם החינוכיות – ישתתפו מורים שיבחרו בכך, ובעת הצורך – סטודנטים שיוכשרו לכך (אשר יפעלו בהנחייתם של המורים), ותלמידים בוגרים (שאף הם, כמובן, יונחו על-ידי המורים).

ראוי לשקול להגדיל את מספר שעות ההפעלה בקבוצות קטנות – ככל האפשר – וככל שעולה בידי בית הספר לאגם לנושא זה משאבים נוספים. הגדלה מעין זו תאפשר הן הקטנה של הקבוצות והן טיפול בנושאים חינוכיים והתפתחותיים נוספים לטובת התלמידים – בעיקר אלו הבאים מרקע חלש.

ח. הערות משלימות

1. דברים אלה נכתבו מתוך מגמה להציע דרך לשיפור איכות התהליך החינוכי בכללותו. במיוחד יש בכוונת הדברים לתרום לשיפור משמעותי בהישגיהם הלימודיים של יוצאי השכבות החברתיות החלשות (או בניסוח שונה – של התלמידים התת-משיגים). יש לחזור ולהדגיש בהקשר זה, כי אחד המקורות העיקריים לרמת ההישגים הבלתי מספקת של תלמידי ישראל בשורה של מבחנים בינלאומיים, כמו גם במסגרת ההערכה הפנימית של מערכת החינוך שלנו, הוא השיעור הגבוה מאד של תלמידים תת-משיגים במערכת, שרובם יוצאי שכבות חברתיות חלשות מן הפריפריה החברתית בישראל. בדיון כזה יש להביא בחשבון, כי קרוב ל-30 אחוז מילדי ישראל הם מתחת לקו העוני (על פי דיווחי המוסד לביטוח לאומי); ואם 11 אחוז מכוח העבודה הישראלי מובטל, סביר לשער כי חלק נכבד מילדיהם של מובטלים, שהם בעלי משפחות, אינם מתפקדים כהלכה במערכת החינוך.

התעלמות מעובדות יסוד אלה עלולה לעקר מיסודה כל רפורמה מוצעת למערכת החינוך. לעניין זה משמעות מיוחדת על רקע העובדה, שתת-הישגיות אינה מתחלקת באורח שוויוני בחברה: יש בה ייצוג יתר לעיירות הפיתוח, לחלק ניכר משכונות העוני העירוניות בקרב הפריפריה החברתית ולמגזר החינוך הערבי. שיפור בהישגיהם הלימודיים של ילדי אוכלוסיות אלה נושא משמעות חברתית, שהיא מעבר לתחום החינוך, אך הוא עשוי גם לשפר באורח משמעותי את ההישגים של תלמידי ישראל במבחנים בינלאומיים ובמחקרי הערכה פנימיים לשביעות רצונה של החברה ולמען אבטחת רמת חייהם בעתיד.

2. המסמך הזה מהווה הצעה ראשונית שמטרתה להציג את הצורך ואת אופציית הפתרון יחד עם הוכחה ראשונית של ההיתכנות. יש הרבה נושאים בהם יש לטפל לקראת היישום. חלקם כלכליים, חלקם ארגוניים וחלקם פדגוגיים – כאלה הקשורים בכל המכלול של למידה שיתופית על הספרות הענפה הקיימת, אומנות ההנחיה, ועוד. עניין השיחות האישיות ומיצובו, כמו גם בניית מערכת התכניות האישיות – כל אלה תובעים העמקה ודיון נוספים. מאידך, חשבתי גם לראוי לא לכפות יתר על המידה – יש להותיר חלקים נכבדים של המלאכה בידי צוותי בתי הספר. תיווצרנה אזי גרסאות מספר של מימושים – ואף זו לטובה.